

EGZODUSNA PODRUČJA, (NE)RAZVIJENOST I POPULACIJSKA POLITIKA U SR HRVATSKOJ*

MLADEN FRIGANOVIĆ

UDK 911.3.525.11(491.1)

Uvod

Značenje proučavanja stanovništva, njegova prostorna razmještaja, gustoće naseljenosti, te bioloških, socijalno-ekonomskih i ostalih strukturnih obilježja u okviru opće pulsacije u prostoru i vremenu svakim je danom sve veće. Ipak, takva se pažnja ne posvećuje ni približno onako kako bi u današnje vrijeme trebalo. Sprega socijalnog, ekonomskog i demografskog spleta faktora više se deklarira nego li uistinu proučava i odmjerava u svekolikom životu naše zemlje i društva. Jer, naše društvo definira populacijsku politiku mnogo šire i ležernije u skladu s načelima samoupravnog socijalizma, slobode i ravnopravnosti naroda i narodnosti u zemlji. Čovjekovo je pravo da slobodno odlučuje o vlastitoj reprodukciji koja se odvija shodno njegovoj svijesti, barem kad je u pitanju fertilitetna komponenta prirodnoga kretanja. Otuda više naše praćenje nataliteta nego li utjecanje na njegovo kretanje. Kod mortaliteta je, međutim, društveni utjecaj prisutniji. Tako se odvija prirodno kretanje stanovništva koje se znatno razlikuje od kraja do kraja u našoj zemlji, pa tako i u Hrvatskoj, ovisno o stupnju opće društveno-gospodarske razvijenosti, utjecaju nasljeđa, te socijalno-psiholoških i ostalih činilaca. Time je stvorena složena slika procesa koji ne može biti obuhvaćen tako da bi se na nj moglo djelovati jedinstvenim »sistemom mjera i akcija«, već regionalno šarolikim spletom koji bi djelovao u društveno željenom smislu. A potonje praktički nije moguće. Moguće je jedino u okviru Marksova zakona o stanovništvu i uz pomoć društvene svijesti modificirati tokove, s težnjom da se približe općim društveno-gospodarskim ciljevima u odgovarajućoj etapi razvoja. Jer, prostorno diferencijalni procesi u SR Hrvatskoj nisu ništa drugo (barem u svojoj suštini) nego zakoniti odraz spleta faktora (ekonomskih, socio-psiholoških i bioloških) koji su doveli do današnjeg stanja.

Povezano s tim, ovdje će biti riječi o pojavama što se nameću u prostorno diferencijalnim demografskim procesima u SR Hrvatskoj koji su funkcija općih društveno-ekonomskih i političkih tokova čak od kraja 19. stoljeća, ali sa sve naglašenijom akceleracijom prema današnjici. Pri

tome će biti uočen nesklad između društveno-ekonomskog planiranja razvoja i demografskog procesa u nekim krajevima republike, prilično velik raspon između demoeekonomskih pokazatelja i trendova u pojedinim njenim regijama i mikro-regijama. Takvo stanje i kretanje svakako nameće raspravu o nužnosti ili ne odgovarajuće politike regionalnog razvoja.

Regionalne razlike i trendovi

U SR Hrvatskoj karakteristično je dugoročno i u prostoru različito smanjivanje stope rađanja. To je smanjivanje započelo još potkraj 19. stoljeća i bilo je u funkciji iseljavanja, najvećma i ponajprije s otoka i jadranskog priobalja te iz Gorskog kotara, Like i Slavonije. To su već bili začeci regionalne demografske okljaštrenosti koja je u razdoblju 1971—1981. zahvatila gotovo tri četvrtine prostora SR Hrvatske i polovinu njezina stanovništva. Međutim, od snažnog su utjecaja bila oba svjetska rata, osobito drugi, u kojem je SR Hrvatska (njezin prostor) izgubila razmjerno najveći dio stanovništva (udio stanovništva SRH u stanovništvu SFRJ 1948. bio je 23,86%, a udio u gubicima SFRJ u drugom svjetskom ratu iznosio je 32,40%; Friganović M., 1975). To je još većma ubrzalo smanjivanje prirodnog priraštaja i značajno ubrzalo demografsku tranziciju. Produbilo je i regionalne razlike te dovelo do mnogih izrazitih demografski depresivnih krajeva širom Republike i unutar pojedinih regija. Tako je stanovništvo SR Hrvatske zakoračilo u posttranzicijsku etapu s izrazitom strukturnom okljaštrenošću, te prirodnom dinamikom koja je ispred opće društveno-gospodarske razvijenosti i s regionalnim procjepima koji se sve većma produbljuju i proširuju. Polarizacija demografske dinamike i strukture otkriva nam društveno-ekonomsku i ruralno-urbanu polarizaciju koja premašuje društveno željenu razinu i koja plodi novim teškoćama u općem i prostornom planiranju razvoja Republike i njezinih dijelova.

SR Hrvatska ima svoje regionalne diskrepancije i posebnosti ruralno-urbanog, egzodusno-imi-gracijskog, agrarno-industrijskog te nasebena infrastrukturnog stanja i kretanja. Jednako su velike diskrepancije i u pogledu fizičko-geografske fizionomije republičkog prostora, što se također uklapa u dijalektički povezan društveno-ekonom-

* Ovaj je rad dio znanstvenog zadatka (Urbanizacija SR Hrvatske III-41/0119) projekta 41 (Prostorno uređenje SRH) što ga financira SIZ III za znanost SRH 1981-1985.

ski proces što plodi općom prostornom raznolikošću. Geografska osnova i društveno-gospodarski činioci najvidljivije se sučeljavaju u prevladavajućim populacijsko-naseobenim procesima i u naseljenosti. Pri tome su pojedine aglomeracije snažnije i atraktivnije za užu i širu okolicu, pa jednom ojačane rastu još brže na štetu ostalih. Tako se silnice preseljavanja, prirodnog i općega kretanja stanovništva usmjeravaju u mali broj velikih središta. Takav razvoj slijedi logiku koja nagrizi i šteti homogenosti šireg regionalnog i makroregionalnog teritorija i kvaliteti njegova življenja. Naseobena i dinamičko-strukturalna erodiranost ruralnih naselja, a koncentracija sve brojnijeg i mlađeg stanovništva u gradovima po prima novu prostorno-naseobenu i demografsku sliku. Takva slika postaje sve nepoželjnija, pa su potrebni društveni korektivi.

Ali nije samo u pitanju slabo i regionalno nejednako prirodno kretanje stanovništva, već i njegovo izrazito diferencijalno prostorno kretanje između pojedinih regija i unutar njih. Regionalna polariziranost prirodnoga kretanja stanovništva vidi se iz podatka po kojem je prosječna stopa prirodnog priraštaja stanovništva SR Hrvatske 1971—1981. bila 4,7‰ ili 4,7 promila godišnje, dok su ti podaci bili u zajednici općina Bjelovar —1,0‰ (—1,0 promila godišnje), a u zajednici općina Split 7,9‰ (ili 7,9 promila godišnje). Lepeza je, dakle, široka i u mnogo čemu indikativna. Prostorna je pokretljivost daljnji podatak o značajnoj demografskoj i naseobenoj diferencijaciji SR Hrvatske. U razdoblju 1971—1981. zajednica općina Gospić (Lika) smanjila je svoje stanovništvo 15,6‰, što je uz nulti prirodni priraštaj istovjetno negativnoj migracijskoj bilanci; smanjenje broja stanovnika u ostalim zajednicama općina iznosilo je: z. o. Bjelovar —4,9‰ (migracijska bilanca —3,9‰), u z. o. Karlovac —4,6‰ (migracijska bilanca —7,3‰), u z. o. okolica Zagreba —2,7‰ (migracijska bilanca —2,4‰), u z. o. Sisak —0,8‰ (migracijska bilanca —3,6‰). Porast stanovništva imale su samo gradska z. o. Zagreba 16,6‰ (migracijska bilanca 9,4‰), z. o. Rijeke 8,5‰ (migracijska bilanca 3,5‰), z. o. Splita 6,3‰ (ali migracijska bilanca —1,6‰), Osijek 1,1‰ (migracijska bilanca —3,9‰) i Varaždina 1,5‰ (migracijska bilanca —3,6‰). Prema tome, pozitivnu migracijsku bilancu imale su samo zajednice općina Zagreba i Rijeke. To se poklapa i sa sintetičkim pokazateljima razvijenosti (vidjeti sintetički pokazatelj 1979)¹, čime su jedino te dvije zajednice općina nadmašile republički prosjek 1979. god. (125 i 158 prema SRH = 100). Analogno tome, one zajednice općina s najnepovoljnijim kretanjem stanovništva (Gospić, Bjelovar i Karlovac) imale su i najniži pokazatelj razvijenosti (64, 72 i 81 prema 100 SRH). Radi se, dakle, o neospornoj korelaciji nepovoljnoga demografskog kretanja i razvijenosti, pa to zadire u pitanje regionalnog razvoja kao vrlo složenog i akutnog problema. Spomenute nepovoljnosti nije lišena ni z. o. okolice Zagreba, što je od poseb-

nog značenja jer upućuje na vrlo nepovoljno kretanje u širem prstenu makroregionalnog i republičkog središta (Bogunović A., 1981).

Izloženi podaci upućuju na glavne smjerove i obuhvat populacijske prostorne pokretljivosti, odnosno na područja koncentracije i egzodusa, te na snagu i splet »Push« i »Pull«-faktora. Obzirom na tip promjene stanovništva u razdoblju 1971—1981. god., krajnje nepovoljan trend pokazuju zajednice općina Bjelovara i okolice Zagreba (E₄). Slijede ih zajednice općina Gospić i Karlovac (E₃), dok zajednica općina Sisak ima E₂ i zajednice općina Osijek, Split i Varaždin E₁. O toj regionalnoj diferenciranosti objavili smo više radova (Friganović M., 1966, 1968, 1968a, 1970, 1970a, 1972, 1973, 1977, 1980, 1980—1981, 1981, 1982—1983.) u kojima se reflektiraju osnovni demografski tokovi i regionalna društveno-ekonomska problematika SR Hrvatske. Ali, u jednom je čitav prostor SR Hrvatske jedinstven: u egzodusnom obilježju ruralnih, a u koncentracijskom obilježju urbanih područja. Takvi se tokovi ubrzavaju s vremenom i najizrazitiji su u međupopisnom razdoblju 1971—1981. god. (SR Hrvatska 1971 do 1981. urbano stanovništvo poraslo je 16‰, dok se ruralno smanjilo 6‰; polarizirane vrijednosti po zajednicama općina bile su: zajednica općina Zagreb-okolica imala je porast gradskog stanovništva 38‰, a smanjenje ruralnog 23‰ imala je zajednica općina Gospić). Urbano stanovništvo nije smanjeno u spomenutom razdoblju ni u jednoj zajednici općina, kao ni u jednoj općini (iznimka su Lastovo i još neke manje općine, koje nemaju pravoga gradskog naselja). Obrnuto se, međutim, može konstatirati za ruralno stanovništvo (iznimka je jedino uža okolica Zagreba i nekih turističkih središta gdje i ruralna naselja populacijski rastu jer su uključena u funkciju dormitorija dijela radnika velikog grada i turizma).

Promotri li se prostor SR Hrvatske kao cjelina, onda su egzodusne općine u razdoblju 1971—1981. god. zahvaćale 76,6‰ površine i 53,4‰ stanovništva republike. Egzodusna su područja zahvaćala 100‰ zajednice općina Gospić, dok su

Sintetički pokazatelj (1979)

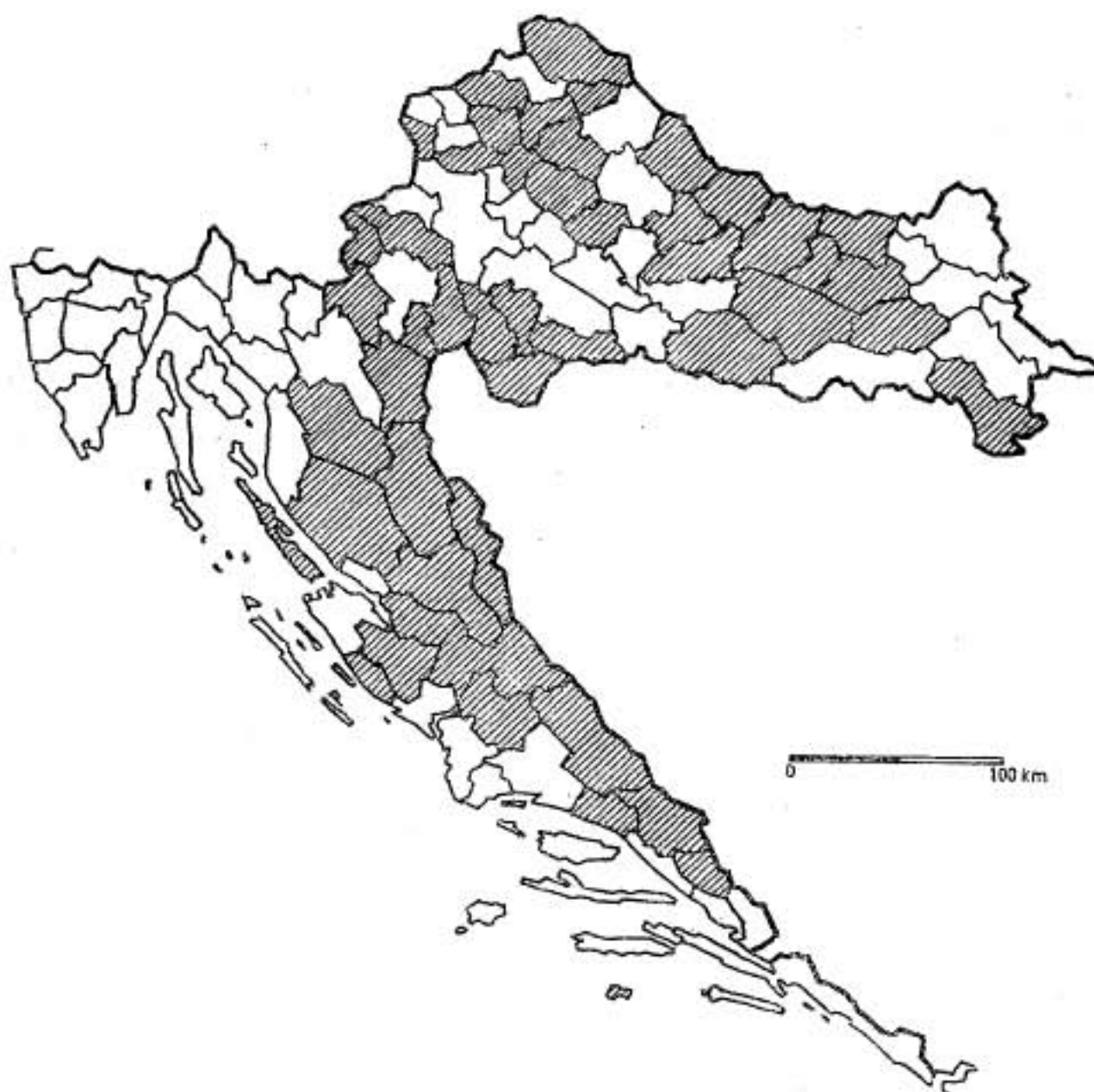
Sintetički pokazatelj razvijenosti dat je prema studiji Ekonomskog instituta u Zagrebu »Mjerenje i analiza razvijenosti općina u SR Hrvatskoj« (Vidi A. Bogunović: Pristup regionalnom razvoju SR Hrvatske. Naše teme, br. 9, Zagreb, 1980). Uzeti su ovi pokazatelji: korigirani narodni dohodak po stanovniku, jednomjesečni iznos svih mirovina po stanovniku, broj putničkih vozila na tisuću stanovnika, narodni dohodak po stanovniku, udio zaposlenih društvenog sektora u stanovništvu, narodni dohodak društvenog sektora po stanovniku, opća potrošnja po stanovniku, zdravstvena potrošnja po stanovniku, obrazovna potrošnja po stanovniku, dobne skupine 5—15 godina. Korigirani narodni dohodak odnosi se na oba sektora vlasništva, a korekcije se odnose na društveni sektor vlasništva. Tako taj pokazatelj predstavlja proizvod narodnog dohotka po zaposlenom u društvenom sektoru općine i broja ukupno zaposlenog stanovništva sa stalnim boravkom u općini, ali bez obzira u kojem je dijelu SR Hrvatske zaposleno.

u zajednici općina Rijeka zahvaćale najmanje (55%), ali je i potonje, dakle, iznad polovice teritorija. Iz ovih bi se podataka mogao izvući zaključak o osnovnom problemu demografskih tokova i strukture u SR Hrvatskoj.

Međutim, prisutna je i naglašena šarolikost u prirodnom kretanju, u promjeni brojnosti stanovništva, u društveno-ekonomskoj razvijenosti itd. i unutar pojedinih zajednica općina. To upućuje na društveno-ekonomsku heterogenost prostora i na svu složenost primjene odgovarajuće populacijske politike ako bismo je shvatili bukvalno i u užem smislu. Stoga se pojam populacijske politike ne može drukčije shvatiti i primijeniti nego kao dio opće društveno-ekonomske politike prostora, pri čemu faktori usmjeravanja migracije moraju imati dominantno značenje. Zbog toga je shvatljiv stav po kojem je dubok jaz u stupnju razvijenosti između pojedinih re-

vima življenja i društveno-ekonomskom pulsacijom u prostoru i vremenu. Kako u SR Hrvatskoj nema problema s visokim stopama nataliteta i prirodnog priraštaja, problem se svodi uglavnom na egzodusna područja s okljaštrenom dobnom strukturom i oslabljenom dinamikom fertiliteta, pa je njezina revitalizacija praktično nemoguća bez istovremenih snažnih zahvata na poboljšanju društveno-ekonomske strukture i dinamike prostora. Takvi zahvati utjecali bi pozitivno na populacijske tokove, najprije na migraciju i potom na fertilitet »in situ«. Iako je takav put složen i dosta dug, moramo ga prihvatiti kao realan pristup svekolikoj problematici prostora u kojem je demografska komponenta jedna od brojnih u kompleksnoj pulsaciji življenja.

Polarizacijsko demografsko kretanje sve jače napinje gradijent između gradskih i seoskih naselja u svim područjima republike. To se lijepo nazire iz kretanja ukupnog broja stanovnika grad-

Sl. 1. Općine u SR Hrvatskoj koje imaju sintetički pokazatelj razvijenosti 1979. godine manji od 75 (prema prosjeku SRH = 100) i negativnu migracijsku bilancu stanovništva u razdoblju 1971—1981.

Fig. 1. Areas in SR Croatia with synthetic indicator of development less than 75 (the average of SR Croatia is 100) in 1979, and with negative migration balance during 1971—1981 period.

gija, mikroregija i makroregija značajniji i prioritetniji problem od problema gole populacijske problematike koja bi implicirala odgovarajuću populacijsku politiku u njezinu užem značenju. Jer, prirodno kretanje stanovništva nije izolirana i autonomna pojava, već je to proces koji je dio šireg i složenijeg procesa u kojem su mnoge komponente prožete interakcijski s općim toko-

skih i ostalih naselja 1971—1981. god. Ali, te razlike u prirodnoj dinamici stanovništva ne možemo točno pokazati jer se takvi podaci posebno ne obrađuju niti se publiciraju u SR Hrvatskoj. Stoga ne možemo ni mi točno prikazati prirodno kretanje stanovništva gradskih i ostalih naselja, da bismo pokazali stvarnu dubinu jaza. Međutim, pokušali smo aproksimativnim računom doći

do pokazatelja što nam ga omogućuje raspoloživa statistika. (Friganović M., 1982-83). Prema rezultatu takve aproksimacije za međupopisni interval 1971—1981. god., stanovništvo gradskih naselja imalo je znatno veću stopu prirodnog priraštaja od stanovništva ostalih (ruralnih) naselja. Prirodni priraštaj stanovništva gradskih naselja iznosio je 8,2‰, a priraštaj stanovništva seoskih samo 1,7‰. Prema tome, prirodno kretanje stanovništva gradskih naselja višestruko je nadmašilo stopu stanovništva ruralnih naselja (područja). A ranije je bilo upravo obrnuto. Selo je, dakle, prestalo biti inkubator i na rubu je biodinamičke reprodukcije. Ishodište ranijeg rasta urbane populacije gotovo je sasvim presahlo, i to valja posebno istaknuti da bi se dobila realna predodžba o demografskoj osnovici našega ruralnog prostora.

Ovi podaci, makoliko da su rezultat aproksimacije, nisu nipošto daleko od stvarnog stanja. Oni nam otkrivaju procjep u kojem su se našle populacije i njihove strukture ruralnih i urbanih prostora SR Hrvatske. Ovakvoj situaciji najbližnja je SR Srbija bez SAP (Rančić M., 1982). Ako bismo se mogli koristiti još diversificiranijom statistikom, jamačno bismo mogli otkriti još drastičnije razlike unutar pojedinih regija. Stoga je podrobnije istraživanje tih razlika jedan od prioritetnijih zadataka budućih demografskih istraživanja u funkciji odgovarajuće populacijske politike.

Primjeri razlika unutar zajednica općina. U zajednici općina Bjelovar (Bilogorsko-podravski kraj) polovi prirodnog priraštaja 1971—1981. god. bile su općine Čazma (−5,8‰) i Pakrac (−1,8‰); samo su dvije općine (Bjelovar i Koprivnica) od ukupno 10 imale porast broja stanovnika prema popisima. A i taj je bio minimalan. Nijedna općina nije imala sintetički pokazatelj razvijenosti iznad republičkog prosjeka, a polovi su bile općine Bjelovar (86,1 prema SRH = 100) i Čazma (53,7‰). Porast stanovništva gradskih naselja varirao je od općine Grubišno Polje (+12‰) do općine Čazma (+42‰), a smanjenje seoskog stanovništva od općine Bjelovar (−8‰) do općine Grubišno Polje (−19‰). Egzodusom je zahvaćeno 75‰ površine zajednica općina.

U zajednici općina Gospić (Lika) polovi prirodnog priraštaja bile su općine Titova Korenica (−1,0‰) i Donji Lapac (1,4‰). Ni jedna općina nije imala porast stanovništva i negativna migracijska bilanca je prilično homogena (−13,5‰ u općini Donji Lapac, a −19,2‰ u općini Gračac). Ni jedna općina nije imala sintetički pokazatelj razvijenosti iznad republičkog, a polovi su općine Gračac (57,1) i Donji Lapac (73,5, SRH = 100). Porast stanovništva gradskih naselja varirao je od općine Gospić (+3‰) do općine Titova Korenica (43‰), dok je smanjenje seoskog stanovništva variralo od općine Donji Lapac (−18‰) do općine Gračac (−30‰). Sve su općine zahvaćene egzodusom.

U zajednici općina Karlovac (Donje Pokuplje i Kordun) polovi prirodnog priraštaja su općine Ozalj (−0,5‰) i Karlovac (4,9‰). Porast ukupnog stanovništva imala je jedino općina Karlovac. Ona je jedina imala i pozitivnu migracijsku bilancu (privlačna snaga Karlovca) te sintetički pokazatelj razvijenosti iznad republičkog (118, SRH = 100), a polovi su bili općine Slunj (37,1) i Karlovac (118). Porast stanovništva gradskih naselja varirao je od općine Slunj (+6‰) do općine Ozalj (+76‰), dok je smanjenje stanovništva seoskih naselja variralo od općine Vojnić (−10‰) do općine Vrginmost (−22‰). Egzodusom su zahvaćene sve općine osim Karlovca (78‰ površine).

U zajednici općina Osijek (Slavonija) polovi prirodnog priraštaja su općine Donji Miholjac (0,1‰) i Vinkovci (7,4‰). Od ukupno 14 općina samo je pet imalo pozitivno kretanje broja stanovnika (Osijek, Slavonski Brod, Valpovo, Vinkovci i Vukovar), dok je pozitivnu migracijsku bilancu imala samo općina Osijek (privlačna snaga grada). Sintetički pokazatelj razvijenosti iznad republičkog imale su samo općine Osijek (114) i Vukovar (109), dok su polovi bile općine Osijek (114) i Županja (50). Porast stanovništva gradskih naselja varirao je od općine Slavenska Požega (+10‰) do općine Podravska Slatina (+24‰), dok je pad seoskog stanovništva varirao od općine Podravska Slatina (−18‰) do porasta u općini Osijek (+10‰) zbog utjecaja rasta prirodnog stanovništva (urbanizacija sela). Egzodusom je zahvaćeno 13 od ukupno 14 općina (94‰ površine).

U zajednici općina Rijeka (sjeverno Primorje i Gorski kotar) polovi prirodnog priraštaja bile su općine Krk (−2,7‰) i Rijeka (9,1‰), a promjene ukupnog stanovništva općina Vrbovsko (−12,7‰) i Rijeka (20,6‰). Takav je uglavnom i raspon između općine s najnepovoljnijom i najpovoljnijom migracijskom bilancom (Čabar −11,6‰ i Rijeka +11,5‰). Od ukupno 19 općina, 10 su egzodusne (unutrašnja Istra, Gorski kotar). Prijatno su iznenađenje otočne općine Krk, Cres-Lošinj i Rab koje su prestale biti egzodusne. Samo je 6 općina sa sintetičkim pokazateljem razvijenosti ispod republičkog, a polovi su općine Pag (73) i Poreč (149, prema SRH = 100). Polovi porasta stanovništva gradskih naselja su općine Poreč (43‰) i Delnice (−10‰), a polovi promjene broja seoskog stanovništva općine Buje (+4‰) i Senj (−26‰). Egzodusom je zahvaćeno 55‰ površine sjevernog Primorja i dijela Gorskog kotara.

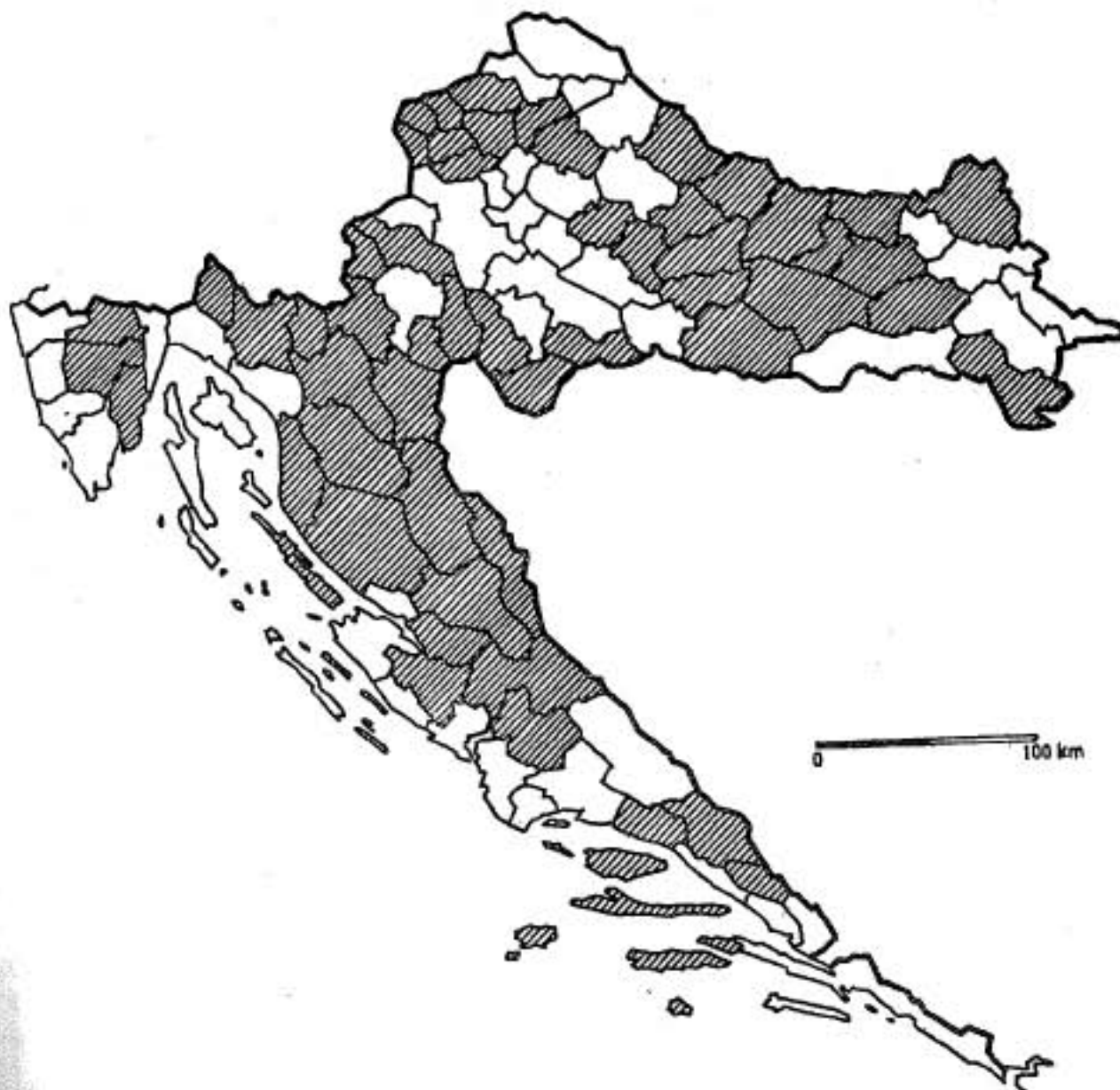
U zajednici općina Sisak (Banija i sisačka Posavina) polovi prirodnog kretanja stanovništva su općine Glina (0,1‰) i Sisak (4,2‰), a polovi promjene ukupnog broja stanovnika općine Glina (−11,5‰) i Petrinja (8,2‰). Raspon negativne i pozitivne migracijske bilance je najveći između općina Dvor (−12,4‰) i Petrinja (4,4‰). Od ukupno 5 općina samo je općina Petrinja imigracijska. Ostale su emigracijske (E₁) i s izrazitom

depopulacijom (E_3). Polovi sintetičke razvijenosti su općine Dvor (42) i Sisak (127, SRH = 100). Gradska naselja su najmanje porasla u općini Sisak (13^{0/0}), a najviše u općini Glina (69^{0/0}), dok je ruralni egzodus najizrazitiji u općini Glina (-23^{0/0}), a najslabiji u općinama Petrinja i Novska (-6^{0/0}). Egzodusom je zahvaćeno 89^{0/0} površine.

U zajednici općina Split (Dalmacija) polovi prirodnoga kretanja stanovništva su općine Vis (-5,3^{0/0}) i Split (13,0^{0/0}), dok su polovi promjene ukupnog broja stanovnika općine Drniš -21,7^{0/0}) i Split (27,5^{0/0}). Najnepovoljniju migracijsku bilancu ima općina Drniš (-23,0^{0/0}), a najpovoljniju općina Split (14,5^{0/0}). Od ukupno 22 općine 18 su egzodusne, a imigracijske su samo općine Split, Dubrovnik, Makarska i Trogir! Polovi sintetičkog pokazatelja razvijenosti su općine Benkovac (32) i Kardeljevo (136), a polovi promjene broja stanovništva gradskih naselja općine Lastovo (-35^{0/0}) i općine Sinj (+85^{0/0}). Ruralni egzodus najizrazitiji je u općini Vis (-34^{0/0}), a naj-

tanja stanovništva općine Novi Marof (1,3^{0/0}) i Varaždin (6,7^{0/0}), a polovi promjene ukupnog broja stanovnika općine Ivanec (-5,4^{0/0}) i Varaždin (8,5^{0/0}). Najnegativniju migracijsku bilancu ima općina Ivanec (-9,2^{0/0}), a najpozitivniju općina Varaždin (1,8^{0/0}). Potonja je jedina imigracijska općina u tom dijelu SR Hrvatske. U prosječno niskom sintetičkom pokazatelju razvijenosti, polovi su općine Novi Marof (44) i Varaždin (103 prema SRH = 100). Relativno najveći porast urbanog stanovništva je u općini Ivanec (81^{0/0}), a najmanji u općini Varaždin (15^{0/0}), dok su polovi promjene stanovnika ostalih naselja također te općine (Ivanec 15^{0/0}, Varaždin 4^{0/0}). Egzodusom je zahvaćeno 81^{0/0} prostora zajednice općina.

U zajednici općina okolice Zagreba polovi prirodnoga kretanja stanovništva su općine Vrbovec (-4,8^{0/0}) i Zabok (2,6^{0/0}), a polovi promjene ukupnog broja stanovnika općine Klanjec (-11,4^{0/0}) i Dugo Selo (16,2^{0/0}). Najnepovoljniju migracijsku bilancu ima općina Klanjec (-10^{0/0}), a najpovoljniju općina Dugo Selo (19,1^{0/0}). Od u-

Sl. 2. Općine u SR Hrvatskoj sa smanjenim brojem stanovnika u razdoblju 1971—1981.

Fig. 2. Areas in SR Croatia with the decrease population number during 1971—1981 period

slabiji (nema ga) u općini Makarska (+60^{0/0}). Egzodusom je zahvaćeno 80^{0/0} prostora Dalmacije.

U zajednici općina Varaždin (Varaždinska Požeština i Međimurje) polovi su prirodnoga kre-

kupno 12 općina, osam su egzodusne i mahom su udaljenije od samoga Zagreba, dok su one bliže imigracijske (Dugo Selo, Vrbovec, Ivanić-Grad i Zelina). Polovi sintetičkog pokazatelja

razvijenosti su općine Jastrebarsko (55) i Ivanić-Grad (137), dok je stanovništvo gradskih naselja najvećma poraslo u općini Krapina (65%) a najmanje u općini Zabok (10%). Ruralni je egzodus najjači u općini Klanjec (-12%), a najslabiji u općini Dugo Selo (+8%). Egzodusni prostor zahvaća 61% zajednice općina.

U gradskoj zajednici općina Zagreba prirodni je priraštaj najizrazitiji (7,2%) s porastom ukupnog stanovništva od 16,6% i pozitivnom migracijskom bilancom od 9,4%. Sintetički pokazatelj razvijenosti 58% veći je od republičkog, a doskora seoska naselja postala su dio širega gradskog tkiva s porastom ukupnog stanovništva 1971—1981. god. od 64%.

Zaključak

Očito je da su prostorne razlike u pogledu prirodne i opće dinamike stanovništva funkcija razlike u društveno-ekonomskom pulsiranju dijelo-

va SR Hrvatske. Istaknute razlike nameću raspravu o specifičnom pristupu populacijskoj i regionalnoj politici. Ta politika ne bi smjela biti politika »per se«, već u tijesnoj sprezi s politikom općeg društveno-ekonomskog razvoja (Wertheimer-Baletić A., 1983). Jer, ne radi se o prostorno homogenoj pojavi nego uglavnom o polarizaciji na urbani i ruralni prostor. Radi se, dakle, o polarizaciji koja plodi sve većim gradijentom populacijsko-gospodarske napetosti između urbanog i ruralnog. Rješenja se ne bi mogla prema tome tražiti u goloj stimulaciji fertiliteta u okljaštenim prostorima, već u poticanju općeg društveno-ekonomskog razvoja i odgovarajućim mjerama redistribucije migratornih tokova. Jedino ti činioci mogli bi značajnije modificirati prirodnu dinamiku i strukturu naseljenosti egzodusnih prostora SR Hrvatske. I to nipošto kratkoročno, već dugoročno i u skladu s regionalnim specifičnostima.

Tab. 1. Neki demografsko-ekonomski pokazatelji promjena u zajednicama općina SR Hrvatske 1971-1981.

Zajednica općina	Promjena broja stanovnika u % 1971—1981.				% u SRH 1981.		Sintetički pokazatelj razvijenosti 1979. (Prosjeak SRH = 100)		% u Z.O. 1981. Egzodusne općine			
	Na osnovi prirodnog priraštaja	Na osnovi popisa	Migracijska bilanca	Tip promjene	Stanovništvo naselja		Površina	Stanovništvo	Vrijednost	Rang (1—10)	Površina	Stanovništvo
					Gradska	Ostala						
Bjelovar	-1,0	-4,9	-3,9	E ₄	+19	-12	10,3	8,1	72	2	87,4	82,1
Gospić	0,0	-15,6	-15,6	E ₃	+10	-23	9,8	2,0	64	1	100,0	100,0
Karlovac	2,7	-4,6	-7,3	E ₃	+21	-16	5,2	3,7	81	4	78,5	54,5
Osijek	5,0	1,1	-3,9	E ₁	+13	-7	19,6	18,9	85	6	66,5	45,4
Rijeka	5,0	8,5	3,5	I ₁	+19	-5	14,9	11,7	125	9	55,0	26,0
Sisak	2,9	-0,8	-3,7	E ₂	+22	-11	6,1	4,3	90	8	88,7	83,2
Split	7,9	6,3	-1,6	E ₁	+16	-12	20,8	19,2	88	7	80,3	61,5
Varaždin	5,1	1,5	-3,6	E ₁	+21	-4	3,4	6,6	73	3	80,8	70,1
Zagreb												
- okolica	-0,3	-2,7	-2,4	E ₄	+38	+7	6,8	6,9	83	5	65,2	71,9
Grad Zagreb	7,2	16,6	9,4	I ₁	+11	+64	3,0	18,6	158	10	—	—
SR HRVATSKA	4,7	4,0	-0,7	E ₁	+16	-6	100	100	100	—	76,6	53,4

autor: Dr Mladen Friganović

Tab. 2. Neki demoeekonomski pokazatelji općina i zajednica općina SR Hrvatske

O P Ć I N A		Prirodni priraštaj na 100/ stanovn. 1971—1981.	Promjena po popisu stanov. 1971—1981.			Sintetički pokazatelj razvijenosti 1979.		Promjena 1971—1981. 1971 = 100 Naselja	
Red. broj	Ime		± %	migrac. saldo	Tip	Vrijednost (SRH=100)	Rang (1—101)	Gradska	Ostala
	Bjelovar	-1,0	-4,9	-3,9	E ₄	72,1	2	119	85
1.	Bjelovar	-1,0	1,1	2,1	I ₂	86,1	63	120	92
2.	Čazma	-5,8	-10,0	-4,2	E ₄	53,7	16	142	85
3.	Daruvar	0,1	-8,8	-8,9	E ₃	70,3	43	114	84
4.	Đurđevac	-2,6	-8,6	-6,0	E ₄	57,7	24	106	89
5.	Garešnica	-2,9	-7,7	-4,8	E ₄	76,6	53	124	87
6.	Grubišno Polje	-3,7	-14,1	-10,4	E ₄	54,5	18	112	81
7.	Koprivnica	-0,3	0,1	0,4	I ₃	84,4	61	126	90
8.	Križevci	-1,5	-5,0	-3,5	E ₄	55,7	20	118	89
9.	Pakrac	1,8	-2,7	-4,5	E ₃	75,5	51	122	87
10.	Virovitica	0,8	-7,1	-7,9	E ₃	74,1	49	112	84

O P C I N A		Prirodni priraštaj na 100/ stanovn. 1971—1981.	Promjena po popisu stanov. 1971—1981.			Sintetički pokazatelj razvijenosti 1979.		Promjena 1971—1981. 1971 = 100 Naselja	
Red. broj	Ime		± %	migrac. saldo	Tip	Vrijednost (SRH=100)	Rang (1—101)	Gradska	Ostala
	Gospić	0,03	-15,6	-15,6	E ₃	64,3	1	110	77
1.	Donji Lapac	1,4	-12,1	-13,5	E ₃	73,5	47	124	82
2.	Gospić	-0,1	-16,4	-16,3	E ₄	69,4	41	103	73
3.	Gračac	-0,7	-19,9	-19,2	E ₄	57,1	23	118	70
4.	Otočac	0,7	-13,3	-14,0	E ₃	56,2	22	109	82
5.	T. Korenica	-1,0	-16,2	-15,2	E ₄	69,1	39	143	77
	Karlovac	2,7	-4,6	-7,3	E ₃	81,0	4	121	84
1.	Duga Resa	1,1	-6,1	-7,2	E ₃	67,0	33	145	85
2.	Karlovac	4,9	6,1	1,2	I ₁	118,0	91	116	87
3.	Ozalj	-0,5	-19,6	-19,1	E ₄	44,5	9	276	78
4.	Slunj	3,2	-15,9	-19,1	E ₃	37,1	2	106	82
5.	Vojnić	1,3	-7,1	-8,4	E ₃	40,7	5	114	90
6.	Vrginmost	0,8	-12,5	-13,3	E ₃	46,1	10	265	78
	Osijek	5,0	1,1	-3,9	E ₁	84,6	6	113	93
1.	Beli Manastir	2,5	-5,2	-7,7	E ₃	84,5	62	113	89
2.	Donji Miholjac	0,1	-10,1	-10,2	E ₃	70,0	42	117	82
3.	Đakovo	5,6	-3,1	-8,7	E ₂	55,9	21	113	90
4.	Našice	3,2	-9,2	-12,4	E ₃	64,5	29	110	86
5.	Nova Gradišća	3,1	-3,9	-7,0	E ₃	68,3	36	113	91
6.	Orahovica	0,2	-7,7	-7,9	E ₃	72,8	45	118	86
7.	Osijek	6,5	10,4	3,9	I ₁	114,4	88	111	110
8.	Podr. Slatina	0,3	-8,7	-9,0	E ₃	72,3	44	124	82
9.	Slav. Požega	2,9	-2,4	-5,3	E ₂	69,1	38	110	91
10.	Slav. Brod	7,1	6,1	-1,0	E ₁	90,5	66	121	96
11.	Valpovo	3,7	3,5	-0,2	E ₁	95,3	71	113	96
12.	Vinkovci	7,4	3,9	-3,5	E ₁	76,3	54	113	99
13.	Vukovar	7,2	6,0	-1,2	E ₁	108,7	80	112	96
14.	Županja	6,1	-2,3	-8,4	E ₂	50,1	13	116	94
	Rijeka	5,0	8,5	3,5	I ₁	124,9	9	119	95
1.	Buje	4,1	11,8	7,7	I ₁	148,2	100	124	104
2.	Buzet	-1,1	-1,6	-0,5	E ₄	97,0	73	103	98
3.	Cres-Lošinj	-1,4	3,7	5,1	I ₂	125,8	94	118	82
4.	Crikvenica	1,4	5,7	4,3	I ₁	107,2	79	122	90
5.	Čabar	1,4	-10,2	-11,6	E ₃	99,6	77	110	88
6.	Delnice	0,5	-10,0	-10,5	E ₃	113,8	85	90	90
7.	Krk	-2,7	1,7	4,4	I ₃	117,0	90	129	94
8.	Labin	3,0	-0,7	-3,7	E ₂	114,4	87	130	81
9.	Ogulin	0,9	-9,2	-10,1	E ₃	75,8	52	102	84
10.	Opatija	2,3	8,0	5,7	I ₁	121,6	93	115	98
11.	Pag	-0,5	-4,5	-4,0	E ₄	73,0	46	100	93
12.	Pazin	1,4	-3,3	-4,7	E ₃	108,7	81	140	88
13.	Poreč	5,3	15,5	10,2	I ₁	149,4	101	143	103
14.	Pula	7,8	10,5	2,7	I ₁	114,4	89	119	89
15.	Rab	6,6	4,1	-2,5	E ₁	90,2	65	43	119
16.	Rijeka	9,1	20,6	11,5	I ₁	145,7	99	120	124
17.	Rovinj	5,3	11,3	6,0	I ₁	127,5	96	127	93
18.	Senj	2,1	-7,9	-10,0	E ₃	97,1	74	113	74
19.	Vrbovsko	-1,6	-12,7	-11,1	E ₄	111,6	83	94	84
	Šisak	2,9	-6,8	-3,7	E ₂	90,0	8	122	89
1.	Dvor	1,2	-11,2	-12,4	E ₃	42,2	7	127	85
2.	Glina	0,1	-11,5	-11,6	E ₃	47,5	11	169	77
3.	Kostajnica	0,7	-8,1	-8,8	E ₃	57,9	25	130	86
4.	Novska	3,5	2,4	-1,1	E ₁	79,7	57	127	94
5.	Petrinja	3,8	8,2	4,4	I ₁	73,8	48	130	94
6.	Šisak	4,2	2,3	-1,9	E ₁	127,3	95	113	93

O P C I N A		Prirodni priraštaj na 100/ stanovn. 1971—1981.	Promjena po popisu stanov. 1971—1981.			Sintetički pokazatelj razvijenosti 1979.		Promjena 1971—1981. 1971 = 100 Naselja	
Red. broj	Ime		± %	migrac. saldo	Tip	Vrijednost (SRH=100)	Rang (1—101)	Gradska	Ostala
	Split	7,9	6,3	—1,6	E ₁	87,6	7	116	88
1.	Benkovac	7,9	—5,7	—13,6	E ₂	32,1	1	135	92
2.	Biograd	7,7	5,0	—2,7	E ₁	62,8	28	131	97
3.	Brač	1,2	—1,4	—2,6	E ₃	79,4	56	106	86
4.	Drniš	1,3	—21,7	—23,0	E ₃	38,6	4	100	75
5.	Dubrovnik	5,7	12,1	6,4	I ₁	114,4	86	141	75
6.	Hvar	—0,5	—1,5	—1,0	E ₄	86,6	64	92	113
7.	Imotski	6,4	—12,4	—18,8	E ₃	37,4	3	134	85
8.	Kardeljevo	10,7	10,1	—0,6	E ₁	136,2	97	148	79
9.	Knin	5,0	—6,3	—11,3	E ₃	65,1	30	164	79
10.	Korčula	1,9	—9,1	—11,0	E ₃	92,2	67	92	87
11.	Lastovo	1,9	—20,5	—22,4	E ₃	54,0	17	65	141
12.	Makarska	7,7	14,9	7,2	I ₁	111,0	82	110	160
13.	Metković	10,4	8,6	—1,8	E ₁	95,0	70	149	76
14.	Obrovac	10,6	—8,4	—19,0	E ₂	41,9	6	123	89
15.	Omiš	5,0	—3,0	—8,0	E ₂	74,5	50	139	85
16.	Sinj	9,2	4,2	—5,0	E ₁	50,4	14	185	97
17.	Split	13,0	27,5	14,5	I ₁	113,6	84	130	109
18.	Šibenik	5,8	2,1	—3,7	E ₁	93,2	69	121	87
19.	Trogir	4,2	7,4	3,2	I ₁	95,7	72	139	91
20.	Vis	—5,3	—18,1	—12,8	E ₄	81,9	60	85	66
21.	Vrgorac	1,1	—17,1	—18,2	E ₃	49,6	12	116	79
22.	Zadar	10,2	7,8	—2,4	E ₁	92,4	68	134	87
	Varaždin	5,1	1,5	—3,6	E ₁	73,1	3	121	96
1.	Čakovec	6,1	1,0	—5,1	E ₁	66,6	32	114	98
2.	Ivanec	3,8	—5,4	—9,2	E ₃	52,2	15	181	85
3.	Ludbreg	1,6	0,1	—1,5	E ₁	67,3	34	135	96
4.	N. Marof	1,3	—4,6	—5,9	E ₃	44,2	8	132	92
5.	Varaždin	6,7	8,5	1,8	I ₁	102,5	78	115	104
	Zagreb - okolica	—0,3	—2,7	—2,4	E ₄	83,2	5	138	107
1.	D. Stubica	1,0	—2,4	—3,4	E ₃	69,3	40	122	93
2.	Dugo Selo	—2,9	16,2	19,1	I ₂	98,1	76	142	108
3.	Ivanić-Grad	—0,9	1,5	2,4	I ₂	137,8	98	113	97
4.	Jastrebarsko	—0,6	—8,3	—7,7	E ₄	55,4	19	126	88
5.	Klanjec	—1,4	—11,4	—10,0	E ₄	69,0	37	100	88
6.	Krapina	1,7	—0,3	—2,0	E ₃	79,4	55	165	94
7.	Kutina	2,5	2,1	—0,4	E ₁	120,8	92	120	92
8.	Pregrada (vidi Krapina)	—	—	—	—	—	—	—	—
9.	Vrbovec	—4,8	—3,7	1,1	I ₄	66,3	31	138	93
10.	Zabok	2,6	—0,9	—3,5	E ₂	80,3	58	110	97
11.	Zelina	—3,4	—3,3	0,1	I ₄	67,3	35	126	93
12.	Zlatar-Bistrica	—2,6	—8,9	—6,3	E ₄	61,8	27	126	89
	Zagreb gradska Z.O.	7,2	16,6	9,4	I ₁	158,2	10	111	164
	SR Hrvatska	4,7	4,0	—0,7	E ₁	100	—	116	94

Autor: Dr Mladen Friganović

Summary

EXODUS REGIONS, (UNDER) DEVELOPMENT AND POPULATION POLICY IN CROATIA

by

Mladen Friganović

Regional and intra-regional differences in the number of the population movement and population density in Croatia are great and significant. They indicate different socio-economic dynamism of particular areas of the Republic. These differences provoke discussion on the specific approach to a population policy and the policy of regional development. This policy should not be a policy 'per se', but should be closely connect with the policy of general socio-economic and regional development. A low fertility rate and a low rate of natural population growth,

with a slight tendency to mortality increase are not specially homogenous. In the same way the general movement of population density in areas of Croatia is not specially homogenous. The basic problem is how to stop depopulation of rural regions and its socio-economic lagging behind, and how to modify migration which could revitalise the rural areas of SR Croatia. Namely, the under-average synthetic indicator of development and the degree of depopulation of regions in SR Croatia are very highly correlated.

LITERATURA:

- Bogunović A. (1981): Pristup regionalnom razvoju SR Hrvatske. Naše teme, broj 9. Zagreb.
 Friganović M. (1975): Socijalni aspekt demografskih kretanja u SR Hrvatskoj. Revija za sociologiju, 1-2, Zagreb.
 Friganović M. (1982—83): Teorijski okvir i empirijski pristup demografskom razvoju i pro-

blemima SR Hrvatske 1971—1981. Radovi Geografskog zavoda, 17,18, 1982—83.

Rančić M. (1982): Prirodno kretanje stanovništva u naseljima SR Srbije van teritorija SAP. »Statističar«, God. IV, br. 10, Beograd.

Wertheimer-Baletić A. (1983): Stanovništvo i novi međunarodni ekonomski poredak. Posebni otisak iz knjige: »Struktura svjetske privrede i novi međunarodni ekonomski poredak«. Informator, Zagreb.